

Kooperacijos būklės ir reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertinimas

Gintautas Pečiuliauskas

Socialinių mokslų daktaras
Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija
Teisės departamentas
Gedimino pr. 19, 2025 Vilnius
Tel. (370 2) 39 10 55
El. paštas: koop@zum.lt

Straipsnyje nagrinėjamas kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertinimas rinkos ekonomikos sąlygomis. Pasitelkus kai kurių Europos Sąjungos šalių žemės ir maisto ūkio bei kitų sektorių kooperatinių įmonių būklės kaitą charakterizuojančius duomenis, aptariamas kooperacijos raidos, kooperatinių įmonių reikšmės jos dalyviams (ūkininkams) kaitos vertinimas rinkos ekonomikos sąlygomis. Tokiam vertinimui atlikti siūloma naudoti kompleksinį metodą, t.y. kooperacijos būklės rodiklių pokyčius analizuoti įvertinant kooperacijos aplinką charakterizuojančių rodiklių pokyčius, apskritai visą jos kontekstą. Kartu pateikiami siūlomo kompleksinio metodo naudojimo kooperacijos raidos analizei atlikti pranašumai. Tai argumentuojama faktiniais kooperatinių įmonių raidos kai kuriose Europos Sąjungos šalyse duomenimis. Apibendrintų tyrimų pagrindu teikiami praktiniai kooperacijos plėtros šalies žemės ūkyje siūlymai.

Tyrimams naudoti literatūros šaltinių, statistikos duomenų, lyginamosios ir sisteminės analizės, mokslinių abstrakcijų metodai.

Reikšminiai žodžiai: kooperacija, kooperatinės įmonės, reikšmė, kaita, ūkininkų ūkiai, vertinimo rodikliai.

Įvadas

Problemos aktualumas. Žemės ir maisto ūkio sektoriaus pertvarka pagal rinkos ekonomikos dėsnius ir principus, esminiai žemės ūkio struktūros pasikeitimai, naujų žemės ūkio ir maisto produktų rinkų panaudojimas sukėlė žemdirbiams nemažą ekonominių ir socialinių problemų.

Žemės ūkio produkcijos gamintojams sunku įsivertinti vidaus ir užsienio rinkose. Rinkos diktuoja savo sąlygas: reikia kokybiškos, tačiau

pigios produkcijos [4, p. 19; 7, p. 19; 8, p. 22].

Kooperacija – vienas iš būdų padėti ūkininkams, kitiems žemės ūkio produktų gamintojams įveikti šias problemas, kaip rodo Lietuvos agrarinės ekonomikos instituto [10, p. 39], Lietuvos žemės ūkio universiteto [8, p. 24–38] tyrimai, kelią skinasi sunkiai.

Pagrindinėmis lėtos kooperacijos plėtros žemės ūkyje priežastimis visų pirma buvo ir toliau lieka tai, kad kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams kaita kitose šalyse, ir

svarbiausia Europos Sąjungos narėse, nėra pakankamai pagrįstai atskleista bei išryškinta kooperacijos klausimų tyrėjų, o dėl to ir tinkamai suprasta bei įvertinta mūsų šalies ūkininkų, jiems atstovaujančių institucijų. A. Svetiko monografijoje [11] vartotojų kooperacijos klausimai nagrinėjami tik kai kuriais aspektais susiejant su žemės ūkio sektoriumi. Kooperacijos klausimams žemės ūkyje nagrinėti skirta J. Ramanausko monografija [6]. Joje kooperacija nagrinėjama labiau vadybos aspektais, o kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertinimo metodiniai klausimai neaptariami. Yra darbų, skirtų kooperatinės bankininkystės klausimams nagrinėti [1], kooperacijos istorinei raidai [9; 13].

Pirmieji kooperatinio judėjimo žingsniai šalyje rodo, kad kooperacija, kaip sudedamoji žemės ūkio produktų gamintojų veiklos dalis, yra ne tik sudėtingas, keičiantis nusistovėjusias šalies žemdirbių, kaimo žmonių gyvenimo normas [12], bet ir skausmingas, konkurencinių prieštaravimų turintis procesas [7, p. 15–18]. Todėl ypač svarbu, kad permainų kooperacijos srityje pagrindimas ir įtaką jiems būtų argumentuojama objektyviu kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos kitose šalyse, visų pirma Europos Sąjungos narėse, vertinimu ir pateikimu. Rūpinimasis aiškumu šioje srityje, kaip dalimi ekonominės aplinkos, kokia bus Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, tampa svarbiu mokslo, taip pat kitų institucijų uždaviniu.

Visų minėtų dalykų sąsaja lemia mokslinių tyrimų problemą ir tikslą (uždavinius).

Tikslas – atskleisti kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertinimo kompleksiniu metodu pranašumus, kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkių veiklos plėtrai nevisavertės sampratos susidarymo priežastis ir pateikti atitinkamas išvadas.

Tyrimo metodikos aptarimas

Tyrimo metodologija ir metodai. Vakarų Europos, JAV, kitų šalių ekonomikos klausimų tyrėjai, pažymintys tai, kad galimybės modeliuoti ekonominius procesus, ypač juos eksperimentuoti, yra menkos ar apskritai negalimos, dažniausiai nurodo, kad ekonominiams (socialiniams) procesams tirti naudotini faktiniai duomenys, jų analizė. Pagal Michael Tracy apibendrinimus, pateiktus šiuo klausimu [14, p. 12–13], tyrimai gali būti vykdomi keliant hipotezes ir jas tikrinant faktiniais duomenimis. Šios užsienio šalių mokslininkų naudojamos metodologinės tyrimų nuostatos neatmetamos, pripažįstamos Lietuvos mokslininkų [3, p. 12, 30]. Jos ir sudarė kooperacijos būklės, kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos tyrimų metodikos pagrindą. Iš esmės vadovautasi nomotetinės metodologijos krypties nuostatomis [3, p. 43–44].

Vertinimai, pateikiami pagal duomenis iki konkrečios datos, rodo tiriamo reiškinio būklės charakteristikas. Iš jų spręsti apie reiškinio raidos, kitimo tendencijas nėra galima. Todėl, be reiškinio būklės analizės, kaip rodo tyrimų metodologijos nuostatos [3, p. 30, 46], reikia tirti ir tos būklės keitimąsi per ilgesnį, t. y. kelerių, keliolikos ar keliasdešimt metų, laikotarpį. Kadangi kooperacija yra ilgalaikis socialinis ekonominis procesas, vertinant jos reikšmę ūkininkų ūkiams plėtoti, be kooperacijos būklės tam tikru momentu (iki pasirinktos datos) analizės, būtina analizuoti ir jos pokyčius. Kitaip sakant, yra aktualu nustatyti, ar ta būklė yra susiformavusi kaip kilimo, teigiamos šio reiškinio raidos padarinys, ar atvirksčiai – kaip silpnėjimo, mažėjimo rezultatas; taip pat sužinoti ir įvertinti priežastis, lėmusias šiuos pokyčius. Visa tai yra svarbu norint prognozuoti kooperacijos perspektyvas, jos reikšmę šalies ūkio raidai, siekiant

numatyti kooperatinių įmonių raidos pokyčius, jų vaidmenį ūkininkų ūkių plėtrai.

Tyrimais buvo siekiama taip pat išplėsti anksčiau pasirinkto laikotarpio kooperacijos būklės tyrimus, kurie parodė, kad išvados apie kooperacijos būklę ir reikšmę, formuluojamos pagal vienus rodiklius, turi būti tikrinamos ir pavirtinamos atlikus analizę pagal kitus [5]. Visi minėti dalykai ir lėmė konkrečią tyrimo metodiką.

Hipotezės: 1) mažėjantis skaičius kooperatinių įmonių reiškia kooperacijos ir kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams mažėjimą; 2) mažėjantis skaičius kooperatinių įmonių narių reiškia kooperacijos ir kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams mažėjimą. Keliant šias hipotezes ir jas tikrinant vadovautasi falsifikacijos metodo nuostatomis [3, p. 49] bei hipotezių formulavimo reikalavimais [3, p. 61–62]. Hipotezės tikrintos remiantis faktiniais kai kurių Europos Sąjungos šalių žemės ir maisto ūkio bei kitų sektorių kooperatinių įmonių duomenimis. Tyrimui buvo pasitelkti visi duomenys, kuriuos pavyko sužinoti ir jie buvo tinkami šiems tyrimams [2, p. 9; 15, p. 10–11, 30]. Atlikta duomenų analizė parodė, kad iškeltos hipotezės nepasitvirtina. Todėl buvo konstatuota, kad kooperatinių įmonių skaičiaus arba jų narių skaičiaus mažėjimas nereiškia, kad mažėja kooperacijos reikšmė ir kooperatinių įmonių vaidmuo ūkininkų ūkių veiklos plėtrai. Kitaip sakant, teko pripažinti, kad mažėjant kooperatinių įmonių ir (arba) šių įmonių narių skaičiui kooperacijos reikšmė gali didėti. Šių dalykų neatskleidimas, ūkininkų ir kitų žemdirbių nesuapžindinimas su jais, be abejo, lėmė ir toliau lemia menką jų būrimąsi į kooperatines įmones, taip pat sprendimus žemės ūkio bei kooperacijos klausimais inicijuojančių ar priimančių institucijų požiūrį į kooperaciją, jų veiksmus ati-

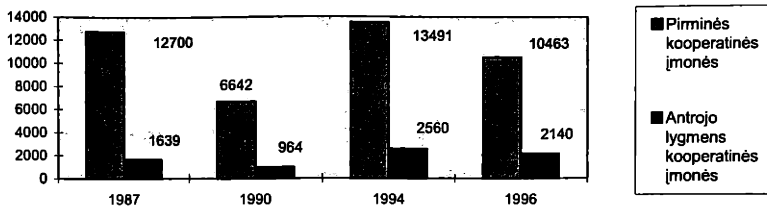
tinkamais sprendimais sudarant laiku prielaidas kooperacijos plėtrai.

Atliktos analizės ir tyrimo rezultatų apibendrinimas

Neretai yra manoma, kad lyginant kooperacijos būklę charakterizuojančių rodiklių duomenų pasikeitimą per tam tikrą pasirinktą laikotarpį galima pagrįstai įvertinti jos raidą, kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams kaitą, tai yra nustatyti, kooperacija buvo plėtojama ir jos reikšmė stiprėjo ar išliko santykiškai nekintanti, ar kooperacija silpnėjo ir jos reikšmė ūkininkų ūkiams mažėjo. Dažniausiai tokia analizė bei vertinimu ir yra pasikliaujama (1 pav.).

Abejoti dėl taip susiklosčiusios praktikos visų pirma verčia logika. Ji kelia šiuos bendruosius klausimus: 1) kokiais duomenimis remiantis ir už kurį laikotarpį tikslinga atlikti analizę? 2) koku metodu atlikti tyrimą, kad išvados būtų kuo labiau pasvertos? Kyla ir konkretūs pačio kooperacijos proceso specifikos lemiami klausimai. Ar galima remiantis vien kooperatinių įmonių skaičiaus kitimu per atitinkamą laikotarpį, nežinant kooperatinių įmonių narių skaičiaus kaitos per tą patį laikotarpį, arba tik kooperatinių įmonių narių skaičiaus kitimu, neįvertinus ūkininkų skaičiaus pokyčių, spręsti apie kooperacijos plėtojimąsi ir jos reikšmės ūkininkų ūkiams stiprėjimą ar, atvirkščiai, mažėjimą.

Akivaizdu, kad įvertinti kooperacijos plėtros tendencijas ir jos prognozes, kokių tam yra perspektyvų, kur kas geriau galima išanalizavus ne kooperatinių įmonių skaičiaus pokyčius, bet į šias įmones susijungusių narių skaičiaus pokyčius per praėjusį laikotarpį. Tai vienas iš kooperacijos būklės kaitos vertinimo kompleksiniu metodu apmatų, principų bei pranašumų ir nie-

1 pav. Kooperatinių įmonių skaičiaus kitimas Ispanijoje 1987–1996 metais¹

Fig. 1. Change of the number of co-operative enterprises in Spain in the period of 1987–1996¹

kada jis neturėtų būti ignoruojamas, kai vertinama kooperacijos būklės, jos reikšmės kooperacijos dalyviams kaita.

Štai Vokietijoje kooperatinių įmonių, išskyrus XX amžiaus paskutinįjį dešimtmetį (specifika ir ypatumai aptariami straipsnio pabaigoje), mažėjo (1 lentelė). Tačiau vien tuo remiantis tvirtinti, kad kooperacijos reikšmė Vokietijoje nurodytu laikotarpiu mažėjo, būtų nepagrįsta. Toks reiškinys gali būti kooperatinių įmonių susiliejimo, jų konsolidacijos rezultatas, reiškian-

tis jų stiprėjimą, didėjimą, o ne mažėjantį vaidmenį kooperacijos dalyviams. Todėl kooperatinių įmonių skaičiaus mažėjimo (šiuo atveju Vokietijoje 1970–1990 metais) tendencija turi būti patikrinta kitų rodiklių analize. Įsitikinti, kad mažėjantis kooperatinių įmonių skaičius ne visada reiškia jų vaidmens silpnėjimą, galima palyginus 1 lentelėje pateiktus kooperatinių įmonių skaičiaus kitimo duomenis su šių įmonių narių skaičiaus kitimo duomenimis 2 lentelėje.

1 lentelė. Kooperatinių įmonių skaičiaus kitimas Vokietijoje 1970–1995 metais*

Table 1. Change of the number of co-operative enterprises in Germany in the period of 1970–1995*

Veiklos sritis	1970 m.	1980 m.	1990 m.	1994 m.	1995 m.
Žemės ūkis	8 844	5 228	3 725	4 766	4 587
Kreditavimas	7 114	4 267	3 055	2 676	2 607
Gyvenamųjų namų statyba	1 395	1 217	1 172	1 940	1 936
Prekyba (komercija)	1 128	875	787	1 595	1 536
Vartotojų kooperacija	139	94	30	66	63
Iš viso	18 620	11 681	8 769	11 043	10 729

* Duomenys skelbti leidinyje: Annexe II. Le mouvement cooperatif dans l'union europeenne // Rapport du conseil superieur de la cooperation. Ministere de l'emploi et de la solidarite. Feirier, 1998. P. 30

¹ Duomenys skelbti leidinyje: Annexe II. Le mouvement cooperatif dans l'union europeenne // Rapport du conseil superieur de la cooperation. Ministere de l'emploi et de la solidarite. Feirier, 1998. P. 37

2 lentelė. Kooperatinių įmonių narių skaičiaus kitimas Vokietijoje 1970–1995 metais*, tūkstančiais
 2 table. Change of the number of members of co-operative enterprises in Germany in the period of 1970–1995*, in thousands

Veiklos sritis	1970 m.	1980 m.	1990 m.	1994 m.	1995 m.
Kreditavimas	6 216	9 105	11 421	13 057	13 139
Gyvenamųjų namų statyba	1 461	1 613	1 724	3 125	3 160
Prekyba (komercija)	275	337	257	384	308
Vartotojų kooperacija	2 105	665	600	2 614	2 067
Žemės ūkis	1 879	1 555	1 205	1 207	1 153
Iš viso	11 938	13 275	15 207	20 387	20 127

* Duomenys skelbti leidinyje: Annexe II. Le mouvement cooperatif dans l'union europeenne // Rapport du conseil superieur de la cooperation. Ministere de l'emploi et de la solidarite. Feirier 1998. P. 30

Visų veiklos sričių kooperatinių įmonių narių skaičiaus Vokietijoje duomenys (laikotarpis iki susivienijimo: 1970–1990 metai) rodo, kad kooperatinių įmonių skaičiui sumažėjus net daugiau kaip du kartus, į jas susijungusių dalyvių (narių) skaičius šiuo laikotarpiu padidėjo nuo 12 iki 15 milijonų. Taigi kooperatinių įmonių skaičiaus mažėjimas nereiškia, kad mažėja kooperacijos reikšmė ir kooperatinių įmonių vaidmuo, nes spręsti pagal kooperatinių įmonių narių skaičiaus pokytį yra patikimiau nei pagal kooperatinių įmonių skaičiaus pokytį. Todėl reikia daryti išvadą, kad kooperacijos reikšmė, mažėjant kooperatinių įmonių skaičiui, gali didėti. Tokia išvada iš esmės skiriasi nuo išvados, kuri galėjo būti suformuluota remiantis tik kooperatinių įmonių skaičiaus (1 lentelė) kitimu. Taigi pirmoji hipotezė šia analize nėra patvirtinama.

Suprasti tai, kad kooperatinių įmonių skaičiaus kitimo tendencijos nėra pakankamos formuluoti išvadas apie kooperacijos būklės kaitą ir kad be šio rodiklio kitimo tendencijų būtina įvertinti kitų kooperacijos būklės charakteristikų kitimo per atitinkamą laikotarpį tendencijas, rodo faktiniai duomenys net tuo atveju, kai mažėja ir kooperatinių įmonių skaičius, ir jų na-

rių skaičius. Čia pavyzdžiu gali būti kooperacijos būklės Prancūzijoje keitimasis (3 ir 4 lentelės).

Iš minėtos lentelės pateiktų duomenų matyti, kad per 16 metų kooperatinių įmonių Prancūzijoje sumažėjo 20,5 proc., o jų narių – tik 14 proc. Kyla klausimas: ką tai galėtų reikšti? Visų pirma tai reiškia, kad vidutinis narių, tenkančių vienai kooperatinei įmonei, skaičius nurodytu laikotarpiu didėjo.

Veiksniai, dėl kurių įvyko tokios proporcijos pokyčių, galėjo būti šie: 1) vienos mažai narių turėjusios kooperatinės įmonės likvidavosi; 2) kitos mažai narių turėjusios kooperatinės įmonės jungėsi viena su kita ir sustiprėjusios tęsė veiklą; 3) dar kitos mažai narių turėjusios kooperatinės įmonės jungėsi prie daug narių turinčių stipresnių kooperatinių įmonių. Tik dėl šių ar panašių dalykų kooperatinių įmonių galėjo mažėti sparčiau nei jų narių.

Jei būtų likvidavęsi daug narių turinčios kooperatinės įmonės, faktinės kitimo tendencijos Prancūzijoje būtų turėjusios būti priešiškos, t. y. narių būtų turėję sumažėti daugiau nei įmonių.

Įvertinus veiksniai, kurie lėmė nevienodą kitimo tempą, nurodytą 3 ir 4 lentelėse apatinėje eilutėje, galima daryti šiuos apibendrinimus.

3 lentelė. Kooperatinių įmonių skaičiaus kitimas Prancūzijoje 1980–1996 metais*

3 table. Change of the number of co-operative enterprises in France in the period of 1980–1996*

Veiklos sritis	1980	1990	1994	1996
Vartotojų kooperacija	242	61	90	90
Žemės ūkis	4141	4100	3800	3772
Transportas	30	14	22	30
Žuvininkystė (jūrų)	111	152	137	161
Amatai	1300	(577)	(439)	143
Komercija	62	35	39	35
Namų statyba	237	158	164	157
Gamyba	1019	1274	1426	1451
Iš viso	7142	6371	6117	5676
Kitimas, proc.	100	89	85,6	79,5

* Duomenys skelbti leidinyje: Annexe I. Le mouvement cooperatif en FRANCE: Données statistiques 1995–1996 // Rapport du conseil supérieur de la coopération. Ministère de l'Emploi et de la solidarité. Feirier, 1998. P. 10

4 lentelė. Kooperatinių įmonių narių skaičiaus kitimas Prancūzijoje 1980–1996 metais*, tūkstančiais

4 table. Change of the number of members of co-operative enterprises in France in the period of 1980–1996*, in thousands

Veiklos sritis	1980	1990	1994	1996
Vartotojų kooperacija	1 185 000	2 000 000	1 500 000	(1 500 000)
Žemės ūkis	2 000 000	1 500 000	1 300 000	1 300 000
Amatai	50 000	75 000	113 400	(113 400)
Namų statyba (HLM)	211 600	–	80 000	70 000
Gamyba (SCOP)	14 989	21 555	19 922	19 940
Žuvininkystė (jūrų)	23 000	18 000	15 000	17 000
Komercija	22 500	7586	7846	9616
Transportas	(800)	750	630	733
Iš viso	3 507 889	..	3 036 798	3 030 689
Kitimas, proc	100	..	87	86

* Duomenys skelbti leidinyje: Annexe I. Le mouvement cooperatif en FRANCE: Données statistiques 1995–1996 // Rapport du conseil supérieur de la coopération. Ministère de l'Emploi et de la solidarité. Feirier, 1998. P. 11

Narių, tenkančių vidutiniškai vienai kooperatinei įmonei, skaičius Prancūzijoje didėjo. Taigi kooperatinių įmonių būklė, nors jų skaičius mažėjo, gerėjo, o jų reikšmė didėjo. Kitaip sakant, daugiau narių turinčios kooperatinės įmonės yra patrauklesnės kooperacijos dalyviams, perspektyvesnės.

Minėtus apibendrinimus derėtų priimti dėmesin prognozuojant kooperatinių įmonių plėt-

ros mūsų šalyje perspektyvas, taip pat darant įtaką jų plėtrai, t. y. skatinant ūkininkus jungtis į daug narių turinčias kooperatines įmones.

Apibendrinant 1 ir 2, taip pat 3 ir 4 lentelių duomenų pagrindu aptartus dalykus, jau galima konstatuoti, kad netinkamų vertinimo rodiklių pasirinkimas, netinkama jų vertinimo metodika ir interpretavimas – tai veiksniai, formavę ir lėmę mūsų šalies ūkininkų bei kitų žemės ūki-

produkcijos gamintojų nepakankamą kooperacijos reikšmės sampratą.

Kooperatinių įmonių narių skaičiaus pokyčiai geriau ir tiksliau nei kooperatinių įmonių skaičiaus pokyčiai parodo kooperacijos būklės kaitą. Tačiau ir narių skaičiaus rodiklio duomenų naudojimas, neįvertinus kitų kooperacijos ir jos aplinkos veiksnių pokyčių, negali išspręsti visų kooperacijos būklės, jos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertinimo problemų.

Iš 2 ir 4 lentelėse pateiktų duomenų matyti, kaip Vokietijoje ar Prancūzijoje keitėsi tam tikrų veiklos sričių kooperatinių įmonių narių skaičius: didėjo ar mažėjo. Pavyzdžiui, žemės ir maisto ūkių sektoriuje jis mažėjo ir Vokietijoje, ir Prancūzijoje. Tačiau, kad kooperatinių įmonių narių skaičius šiose dviejose šalyse mažėjo, dar nėra pagrindas teigti, jog kooperacijos reikšmė ūkininkų ūkiams, jų plėtrai mažėjo.

Taip tvirtinti būtų galima tik palyginus kooperatinių įmonių narių skaičiaus mažėjimo tempą Vokietijoje ar Prancūzijoje su bendru ūkininkų skaičiaus mažėjimo tempu toje šalyje. Tai dar vienas svarbus kooperacijos raidos, jos būklės ir reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos vertini-

mo kompleksiniu metodu apmatų, principų ir pranašumų.

Duomenys apie Prancūzijos ir Vokietijos ūkininkų skaičiaus kaitą laikotarpiams, nurodytais 1, 2, 3 ir 4 lentelėse, šaltinyje [15, p. 10–11, 30], kuriuo remiantis šios lentelės yra sudarytos, nėra pateikti. Todėl kooperacijos būklės kaitos vertinimo šiuo požiūriu analizei atlikti buvo pasitelkti Danijos kooperatinių įmonių, jų narių ir ūkininkų skaičiaus duomenys [2, p. 9]. Tai unikalūs ir vieninteliai analizei pasirinktu aspektu atlikti tinkami duomenys. Be to, jie ypač vertingi, nes pateikti už gana ilgą laikotarpį ir todėl leidžia susidaryti pakankamai aiškų atsakymą pokyčių tempų palyginimo požiūriu (5 lentelė).

Dinaminiai pokyčiai turi būti vertinami labai atsargiai, t. y. ne mechaniškai, aritmetiškai, bet atsižvelgiant į bendros ūkio raidos pokyčius. Tai dar vienas iš svarbių kooperacijos reikšmės kaitos vertinimo kompleksiniu metodu apmatų ir pranašumų.

Štai iš 5 lentelės duomenų matyti, kad 1903–1939 metų laikotarpis Danijoje (be abejo, ir kitose šalyse) – tai dalis bendro kooperacijos pro-

5 lentelė. Ūkininkų, kooperatinių įmonių ir jų narių skaičiaus kitimas Danijoje 1903–1992 metais*
5 table. Change of the number of farmers, co-operative enterprises and their members in Denmark in the period of 1903–1992*

Rodiklis	1903 m.	1939 m.	1964 m.	1992 m.
Ūkininkų ūkių skaičius	260 000	210 000	175 000	75 000
Kooperatinės pieninės	1 046	1 399	904	23
Narių kooperatinėse pieninėse skaičius	148 000	189 800	135 600	17 789
Kooperatinės kiaulių skerdyklos	27	61	62	5
Narių kooperatinėse kiaulių skerdyklose skaičius	65 824	194 065	133 088	29 939
Kooperatiniai kiaušinių gamybos susivienijimai	475	800	1 400	1
Narių kooperatiniuose kiaušinių gamybos susivienijimuose skaičius	33 000	42 600	60 000	170
Kooperatiniai pašarų gamybos susivienijimai	...	1 505	1 605	83
Narių kooperatiniuose pašarų gamybos susivienijimuose skaičius	30 000	95 306	107 100	47 000

* Duomenys skelbti leidinyje: Danų ūkininkai ir jų kooperatinės įmonės // Danijos kooperatinių bendrovių asociacija ir Žemės ūkio taryba. Danija, 1995. P. 9

ceso, prasidėjusio Vakarų Europos šalyse XIX amžiaus pabaigoje, etapo. Šiam etapui buvo būdinga sparti kooperacijos plėtra ir jos įsitvirtinimas. Šiuo laikotarpiu Danijoje kiekvienos veiklos sritys kooperatinių įmonių skaičius ir jų narių skaičius didėjo, nors tuo metu bendras ūkininkų skaičius jau mažėjo.

Vėliau, t. y. nuo 1939 metų, kai kooperacija iš esmės išsėmė savo plėtros galimybes, jos raišda įgavo kitokį pobūdį. Dėl toliau tebemažėjančio ūkininkų skaičiaus kooperatinių įmonių narių skaičius taip pat pradėjo mažėti. Be to, šie mažėjimo tempai atskirose veiklos srityse nebuvo vienodi: pašarų gamybos kooperatinių susivienijimų narių skaičius mažėjo lėčiau, o kooperatinių kiaulių skerdyklų, ir ypač pieninių, – sparčiau nei bendras ūkininkų skaičius.

Akivaizdu ir suprantama, kad dėl bendro ūkininkų (jie buvo ir kooperacijos dalyviais) skaičiaus mažėjimo neišvengiamai turėjo mažėti ir kooperatinių įmonių narių skaičius. Kiek detaliau reikėtų atskleisti ir paaiškinti, kodėl skirtingų veiklos sričių kooperatinių įmonių narių skaičiaus mažėjimo tempas, palyginti su bendru ūkininkų skaičiaus mažėjimo tempu, buvo skirtingas (nevienodas), ką jis reiškia ir kaip jį reikėtų vertinti.

Šio šimtmečio pradžioje Danijoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, visi ūkiai buvo daugiašaliai: jie vertėsi ir pieno gavyba, ir kiaulių auginimu, ir paukščių laikymu, taip pat auginavo ir javus, ir kitas kultūras. Per laikotarpį nuo šio šimtmečio pradžios iki jo pabaigos Danijoje, kaip ir daugelyje kitų šalių, vyko ūkių specializavimasis, jų stambėjimas. Todėl ilgainiui kiekvienas ūkininkas ėmė verstis jau ne visų sričių veikla, bet dažniausiai tik kuria nors viena.

Pavyzdžiui, dabar iš 10 ūkininkų vienas verčiasi pieno gavyba, kitas – kiaulių auginimu, dar

kitas – auginą grūdus, technines kultūras ar pan. Būtent dėl šių kokybinių struktūrinių pokyčių vien tik aritmetiškai lyginti 5 lentelėje pateiktus duomenis ir iš tokio palyginimo daryti išvadas apie kooperacijos reikšmės kaitą būtų klaidinga. Dar geriau visa tai suprasti padeda šie kooperacijos specifikos paaiškinimai.

Anksčiau, kai ūkiai plėtojo įvairias veiklos sritis, t. y. ūkis buvo daugiašakis, kiekvienam ūkininkui neišvengiamai reikėjo būti kelių kooperatinių įmonių, (pvz., pieno, kiaulių skerdimui, kiaušinių supirkimo ir t. t.) nariu. Nustojus verstis įvairia veikla ir specializavusis gaminti tik vieną produktą, ūkininkams buvo prasminga likti tik vienos, o ne keleto kooperatinių įmonių nariu. Kitaip sakant, jiems teko nutraukti narystės santykius su tomis kooperatinėmis įmonėmis, kurių veiklos pobūdis jau neatitiko ūkininko pasirinktos veiklos srities. Todėl ir kooperatinių įmonių narių skaičius turėjo mažėti žymiai sparčiau nei bendras ūkininkų skaičius.

Abu procesai (ir bendro ūkininkų ūkių skaičiaus mažėjimas, ir konkretaus ūkininko pasilikimas tik viename jo ūkio specializaciją atitinkančiame kooperatyve) vyko tuo pačiu metu (laikotarpiu) neatsiejamai vienas nuo kito ir todėl šių veiksmų poveikis integrovosi (sumavosi). Dėl to konkrečios veiklos sritys (pvz., pieno, kiaulių skerdimui ir pan.) kooperatinių įmonių narių skaičius neišvengiamai turėjo mažėti sparčiau nei mažėjo bendras ūkininkų ūkių skaičius.

Šį abstraktiniu loginiu metodu suformuluotą teiginį patvirtina toliau pateikiami įvairių rodiklių duomenų palyginimai ir sąsajos.

Visų pirma minėtą procesą charakterizuojančius duomenis galima apibendrinti pateikiant, pavyzdžiui, tokį vertinimą. Tai, kad 1992 metais tik dviejų veiklos sričių, t. y. pieno perdirbi-

mo ir kiaulių skerdimu, kooperatinių įmonių narių bendras skaičius (48 000) sudarė net apie 2/3 bendro ūkininkų skaičiaus (75 000), rodo, kad kooperacija Danijoje, net ir įvykus ūkių specializavimo procesui, ūkininkams ir toliau išliko labai svarbi.

Prieštarinių dinaminį pokyčių vertinimo esmė, kooperacijos svarbos padidėjimas specializacijos proceso kontekste bene ryškiausiai matyti iš šių duomenų.

Akivaizdu, kad nepriklausomai nuo specializavimosi proceso, pašarai buvo ir liko reikalingi tiek kiaulėms, tiek paukščiams auginantiems, tiek pieno gavyba ir kita su pašarų naudojimu susijusia veikla besiverčiantiems ūkininkams. Todėl nors per 1939–1992 metus bendras ūkininkų skaičius sumažėjo net tris kartus, pašarų gamybos kooperatinių susivienijimų narių skaičius sumažėjo tik du kartus. Vadinasi, per šį laikotarpį didesnė visų ūkininkų dalis (procentas) tapo pašarų kooperatinių susivienijimų nariais. Todėl galima konstatuoti, kad kooperacijos reikšmė tapo dar didesnė. Šių duomenų palyginimas, sąsajos nepatvirtina tiek pirmosios, tiek antrosios hipotezės. Kartu atskleidžia ir tai, kad šios specializacijos procesų įtakos kooperatinių įmonių narių skaičiui mažėti neįžvelgimas, neišryškinimas buvo labai svarbi neįsivertė kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams sampratos susiformavimo priežastis.

Pažymėtina, kad Danijoje kooperatinių įmonių skaičius taip pat mažėjo greičiau nei jų narių skaičius. Tai parodo ir patvirtina tą pačią tendenciją, kuri išryškėjo vertinant kooperacijos raidą Prancūzijoje. Iš minėtų dviejų rodiklių tarpusavio sąsajos galima konstatuoti, kad narių, tenkančių vidutiniškai vienai kooperatinei įmonei, skaičius Danijoje per aptariamą laikotarpį didėjo. Iš šio požymio išplaukia du siūly-

mai: 1) stipresnės ir tuo pačiu perspektyvesnės Danijoje, kaip ir Prancūzijoje, buvo daugiau narių turinčios kooperatinės įmonės; 2) būdas stiprėti Lietuvoje jau įsikūrusiems bei įsikursiančioms kooperatinėms įmonėms – didinti jų narių skaičių.

Analizuojant trumpesnio laikotarpio duomenis, nurodyta ūkių specializavimosi, stambėjimo ir kitų pokyčių įtaka kooperacijos plėtros vertinimui, žinoma, būtų mažesnė. Tačiau ir tokiu atveju neįvertinti įvairių veiksnių įtakos vieniems ar kitiems kooperacijos būklės pakitimams taip pat būtų nepagrįsta.

Atliekant dinaminį pokyčių vertinimus, dėmesin gali tekti priimti ir specifinius veiksmus. Jų aptarimo svarba akivaizdi iš duomenų, apibūdinančių kooperacijos būklės pokyčius per kelis pastaruosius dešimtmečius Vokietijoje (6 lentelė). Su bendra pokyčių, vykusių 1970–1995 metais, tendencija nesutampa 1990–1994 metais įvykę kai kurių veiklos sričių pasikeitimai.

Ir tik žvelgiant plačiau bei giliau, t. y. šiuos pokyčius bandant analizuoti ne tik kiekybiškai, bet ir kokybiškai, abejonių dėl minėtų tendencijų nesutapimo nelieka. Taip vertinant paaiškėja, kad minėti pokyčiai yra nulemti Vokietijos susivienijimo, t. y. pateikti duomenys apima ir kooperatinės įmonės rytinėje Vokietijos dalyje.

Apžvelgtus kooperacijos būklės ir kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams pokyčių vertinimus, atsižvelgiant į ankstesnių tyrimų rezultatus, reikėtų papildyti kooperatinių įmonių turimų atitinkamų produktų ar paslaugų rinkos dalių kaitos duomenimis, o atsižvelgiant į šiame straipsnyje išryškintus kooperacijos reikšmės vertinimo ypatumus, taip pat papildyti ir ūkininkų skaičiaus kaitos (tiek bendrai, tiek ir pagal įvairias šakas) kitose šalyse, išskyrus Daniją, duomenimis.

6 lentelė. Žemės ir maisto ūkių sektoriaus kooperatinių įmonių skaičiaus kitimas Vokietijoje 1970–1995 metais*
6 table. Change the number of agricultural co-operative enterprises in Germany in the period of 1970–1995*

Veiklos sritis	1970 m.	1980 m.	1990 m.	1994 m.	1995 m.
a) pirminiai kooperatyvai, iš viso	8844	5228	3725	4766	4587
– prekyba ir aprūpinimas maistu	1740	1056	645	703	663
– pienininkystė	3705	1493	846	632	581
– vaisiai ir daržovės	201	128	114	168	157
– vynuogininkystė	500	342	310	286	284
– naminiai gyvuliai ir mėsa	263	251	205	161	153
– žemės ūkis	1379	1373
– kita	2345	1898	1552	1395	1335
b) sąjungos (antriniai)	90	60	53	42	41

* Parengta pagal leidinį: Annexe II. Le mouvement coopératif dans l'union européenne // Rapport du conseil supérieur de la coopération. – Ministère de l'emploi et de la solidarité. Feirier, 1998. 32 p.

Dėl to, kad ūkininkų skaičiaus kaitos duomenys, išskyrus Daniją, nėra pateikiami greta skelbiamų kooperatinių įmonių skaičiaus ir šių įmonių narių skaičiaus kaitos duomenų [15, p. 10–11, 30, 37, 70, 78; 16, p. 2–3, 26–33], tokius vertinimus, tyrimus bus galima atlikti ateityje, kai bus galimybė gauti minėtus duomenis.

Visa tai leidžia daryti dar vieną svarbią išvadą: reikia keisti įprastą duomenų apie kooperacijos ir kooperatinių įmonių raidą, jų veiklą kaupimo ir vartojimo praktiką, susiklosčiusią daugelyje pasaulio šalių.

Pateikti skirtingų laikotarpių kooperacijos būklės kaitos Danijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje vertinimai rodo, kad mažėjantis kooperatinių įmonių skaičius arba mažėjantis jų narių skaičius, neatsižvelgus ir neįvertinus kitų veiksmų (ūkininkų skaičiaus pokyčių bendrai ir pagal šakas, ūkių specializavimąsi, kooperatinių įmonių turimų įvairių produktų rinkos dalių pokyčius ir kt.), pasireiškusių ūkyje dėl technologijų pažangos bei kitų priežasčių, negali būti pagrindas teigti, kad mažėjantis kooperatinių įmonių skaičius ar jų narių skaičius reiškia, kad mažėja kooperacijos reikšmė, kooperatinių įmonių vaidmuo ūkininkų ūkiams.

Išvados

1. Vertinant kooperacijos būklės ir kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams kaitą būtina naudoti kompleksinį metodą, vertinantį kooperacijos būklės ir reikšmės ūkininkų ūkiams kaitą atsižvelgiant į įvairių sąlygojusių aplinkos veiksnių kaitą. Vertinimai, grindžiami vien kooperatinių įmonių ir jų narių skaičiaus rodiklių pokyčiais (t. y. mažėjimu), šių faktų nesusiejus su ūkininkų ūkių skaičiaus mažėjimu, gali duoti iš esmės klaidingas išvadas dėl kooperacijos reikšmės ūkininkų ūkiams kaitos.

2. Tikslinga keisti įprastą daugelyje pasaulio šalių susiklosčiusią duomenų apie kooperacijos ir kooperatinių įmonių raidą, jų veiklą kaupimo ir vartojimo praktiką. Greta kooperatinių įmonių skaičiaus ir jų narių skaičiaus kaitos duomenų reikėtų pateikti ir bendro ūkininkų skaičiaus kaitos bei kooperatinių įmonių turimų produktų ar paslaugos rinkos dalių kaitos rodiklių duomenis. Tokia informacija būtų gerokai vertingesnė jos vartotojams, visų pirma mūsų šalies žemdirbiams.

3. Išnagrinėjus kooperacijos žemės ir maisto ūkių sektoriuje būklės kaitos tendencijas kai kuriose Europos Sąjungos šalyse, galima daryti šią

bendrą išvadą. Žymus ūkininkų ūkių skaičiaus sumažėjimas, taip pat ūkių specializavimasis lėmė tam tikrų veiklos sričių kooperatinių įmonių narių skaičiaus mažėjimą. Tačiau spartesnis ūkininkų skaičiaus mažėjimas nei kooperatinių įmonių narių skaičiaus mažėjimas, didėjantis vidutinis narių, tenkančių vienai kooperatinei įmonei, skaičius, kooperatinių įmonių konsolidavimosi ir jų stambėjimo procesas rodo esant tvirtus kooperacijos žemės ir maisto ūkio sektoriuje pagrindus Europos Sąjungoje, kooperacijos reikšmės didėjimą.

LITERATŪRA

1. Čepienė I., Terleckas V. Kooperatinės bankininkystės sektorius Lietuvoje 1918–1940 m. // *Ekonomika. Mokslo darbai*, 47. Vilniaus universiteto leidykla, 1999. P. 30–39.
2. Danų ūkininkai ir jų kooperatinės įmonės // *Danijos kooperatinių bendrovių asociacija ir Žemės ūkio taryba*. Danija, 1995. 36 p.
3. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai // *Vadovėlis*. Kauno technologijos universitetas. Kaunas: Technologija, 1997. 208 p.
4. Lietuvos žemės ūkis. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. 176 p.
5. Pečiuliauskas G. Kooperacija Europos šalių žemės ir maisto ūkyje kaip kaimo raidos veiksnys // *Lietuvos kaimo plėtros politika ir mokslo uždaviniai*. Mokslinių straipsnių rinkinys (Mokslinės konferencijos pranešimai) (Vilnius, 1999 m. lapkričio 4 d.). Vilnius, 1999. P. 69–76.
6. Ramanauskas J. Kooperacijos teorija ir praktika. Vilnius, 1998. 276 p.
7. Ramanauskas J. Kooperatyvai žemės ūkio infrastruktūroje // *Kooperacija žemės ūkyje: plėtros galimybės*. Žemės ūkio mokslo tarybos 2000 m. birželio 1 d. posėdžio pranešimų medžiaga. Vilnius, 2000. P. 14–21.
8. Ramanauskas J. Žemės ūkio kooperacijos vystymosi Lietuvoje ypatumai // *Kooperacija žemės ūkyje: plėtros galimybės*. Žemės ūkio mokslo tarybos 2000 m.

4. Su pagrįstai argumentuota kooperacijos būklės, kooperatinių įmonių reikšmės ūkininkų ūkiams kaita Europos Sąjungos šalyse ir iš to suvokiamais praktiniais kooperacijos įgyvendinimo uždaviniais dabartiniu Lietuvos pasirengimo integracijai į Europos Sąjungą etapu būtina supažindinti potencialius jos dalyvius – mūsų šalies ūkininkus ir kitus žemės ūkio produkcijos gamintojus. Tai jiems padėtų susiformuoti visavertę kooperacijos reikšmės sampratą ir skatintų keisti požiūrį į kooperaciją.

birželio 1 d. posėdžio pranešimų medžiaga. Vilnius, 2000. P. 22–38.

9. Sasnauskas P. Kooperacijos raida Lietuvoje // *Istorinė apybraiža*. Vilnius: Logos leidykla, 1998. 270 p.

10. Stanikūnas D. Kooperacijos plėtros žemės ūkio šakose ir regionuose galimybės // *Kooperacija žemės ūkyje: plėtros galimybės*. Žemės ūkio mokslo tarybos 2000 m. birželio 1 d. posėdžio pranešimų medžiaga. Vilnius, 2000. P. 38–47.

11. Svetikas A. Lietuvos vartotojų kooperacijos veiklos strategija rinkos sąlygomis. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras, 1998. 209 p.

12. Šironas V. Žemdirbiui padėti gali tik kooperacija. Bet ar dvasiškai mes jai pasirengę? // *Žemės ūkis*. 1994, Nr. 6, p. 7–8.

13. Treinys M. Talkos galia (Žemės ūkio kooperacija vakar ir šiandien). Vilnius: Mintis, 1990. 127 p.

14. Tracy M. I Maisto pramonė ir žemės ūkis rinkos ekonomikos sąlygomis. II Žemės ūkio politika Europos Sąjungoje. Briuselis–Vilnius: Diemedžio leidykla, 1998. P. 1–146, 147–387.

15. Annexe II. Le mouvement coopératif dans l'union européenne // *Rapport du conseil supérieur de la coopération*. Ministère de l'emploi et de la solidarité. Feirier, 1998. P. 1–80.

16. Farmer Cooperative Statistics, 1992 // *United States Department of Agriculture. Agricultural Cooperative Service. Service Raport* 39. 46 p.

ALTERNATION EVALUATION OF THE COOPERATION SIGNIFICANCE FOR FARMERS FARM

Gintautas Pečiuliauskas

Summary

The article deals with issues of alternation evaluation of the significance of cooperation for farmers farm in market economy. An integrated method is recommended for this analysis.

An estimation of alternation of number of cooperative enterprises and their members could be appropriate only when it assumes the changes of the total number of farmer at the same time. A common context of cooperation and its alternation have to be estimated as well. In this context, the process of specialisation of the farmer farms is considered as an important element.

The advantages of the integrated method are demonstrated. The actual data on the evaluation of co-

operative enterprises in Denmark, France and Germany serves for reasoning the advantages.

It is stated in the article, that the practice of fact-finding on cooperation and cooperative enterprises is not well-thought-out. It is proposed, that beside the data on the cooperative enterprises and their members, the data on the total number of farmers at the same period dealt with should be presented as well.

On the basis of result analysis, the practical proposals for the development of cooperation in Lithuania are given. It is emphasized, that the farmers should associate into the numerous cooperative enterprises.

Įteikta 2001 m. vasario mėn.